

13. Про жіночий рух. Реферат К. М. [Костянтина Малицька]. Львів: Накладом видавництва, 1904. 41 с.
14. Стахова Ф. Сільські школи домашнього господарства. *Наша Книга. Альманах «Жіночої Долі» на рік 1929.* Коломия, 1928. С. 168–176.
15. Савчук Б. П. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ 1998. 279 с.
16. Черчович І. Жіноча освіта в Україні: історичний огляд. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html>.
17. Girl's education and gender equality. URL: https://www.unicef.org/education/bege_70640.html.

Bilavych G V.

PUBLIC INITIATIVES REGARDING NATURAL AND MATHEMATICAL EDUCATION
OF WOMEN IN UKRAINE (LATE XIX CENTURY – 30^s OF THE XX CENTURY)

Ukrainian public societies («Sil'skyi Hospodar», Soyuz Ukrainok (Union of Ukrainian Women), Ukrainian Pedagogical Society «Ridna Shkola», etc.) contributed significantly to improving the educational level of women, development of natural sciences and mathematical knowledge of women, organization of vocational education, the cooperative movement. The subjects of the mathematical-natural cycle, which served the gaining of economic knowledge, the acquisition of professional competencies and were focused on preparation for practical life, successful conduct of the household and family budget, development of their own cooperative affairs, active participation in the social life of Ukrainian society, training girls «as good mothers and citizens», occupied a prominent place in the educational process. The participation of women in the Ukrainian cooperative movement put on the agenda the «mathematical» training of girls, which became the basis for mastering relevant professional competencies. An important contribution to the development of the concept of national economic enlightenment is the idea that it is a prerequisite for the elimination of illiteracy among women. Therefore, natural sciences and mathematical knowledge become the basis for the formation of household and economic awareness of women. Teachers consider these subjects practical. In substantiating this postulate, O. Kysilevska broke a comprehensive program of non-school education of women. As in Galicia, natural and mathematical education of women in Soviet Ukraine which was represented by a network of different types of educational institutions, acquired ideological and practical character according to socio-political and socio-cultural processes, fight against illiteracy. However, the public initiatives of Ukrainians were not very strong, as the state actively developed educational institutions.

Key words: public initiatives, educators, societies, natural and mathematical education, women, vocational education, Western Ukraine, Soviet Ukraine.

Дата надходження статті: «17» квітня 2019 р.

УДК 37(477.65)»18/19»

Калініченко Н. А.*

**ЖІНОЧА ОСВІТА НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

У статті досліджено розвиток жіночої освіти на Єлисаветградщині в другій половині XIX – початку XX століття на основі архівних джерел та досліджень сучасників. Після реформ 1860-х років дівчата отримали можливість навчатися в початкових школах, земських, парафіяльних, приватних разом з хлопцями. Розглядається навчання та виховання дівчат в Єлисаветградській громадській жіночій гімназії, яка почала діяльність у 1870 році. За клопотанням опікунської та педагогічної рад у 1881–1882 навчальному році в жіночій гімназії Єлисаветграда відкрився VIII додатковий педагогічний клас, до якого приймалися без

*© Калініченко Н. А.

іспитів дівчата з атестатом про закінчення загального курсу гімназії з оцінками з усіх предметів не нижче «3», де навчалися майбутні вчительки початкових класів, домашні вчительки та наставниці. З 1874 року підготовка навчальних планів та програм викладачів перебувала в компетенції міністерства освіти (до цього – у віданні педради).

З метою духовного, творчого розвитку учнів, комісія керівників середніх навчальних закладів 1903 року визначила такі види позаурочних занять: церковні співи та музика; світська музика та співи серйозного характеру; релігійні читання; світська та наукова література; читання вибраних уривків кращих авторів; демонстрація світлових картин; декламація.

Акцентовано увагу на ролі безплатного ремісничо-грамотного училища, відкритого 12 жовтня 1867 року з метою підготовки грамотних і кваліфікованих робітників, професійної підготовки дівчат з найбільш вразливих верств населення. Училище було засноване прогресивною інтелігенцією на приватні кошти. Більшість учениць, які закінчили практичні класи рукоділля, працювали домашніми швачками, викладачами рукоділля в державних початкових школах. Численні архівні документи свідчать про те, що навчальний процес в училищі був добре налагодженим, а навчальний заклад за своїм типом, програмами, майстерністю викладачів, демократичністю є повчальним прикладом для нащадків.

Ключові слова: жіноча освіта, Єлисаветградська громадська жіноча гімназія, педагогічний клас, ремісничо-грамотне училище, практичні класи рукоділля.

Реформи другої половини XIX століття докорінно змінили державний устрій Російської імперії, відкрили значні обшири для розвитку промисловості, концентрації виробництва. Відповідно економічна ситуація викликала зміни в мережі навчальних закладів унаслідок проведення шкільної реформи 1864 року. Згідно з нею усі типи початкових шкіл, які існували раніше, дістали назву початкових народних училищ. Для них були прийняті єдині плани й програми. Діти одержували елементарні знання: їх навчали Закону Божому, читати, писати, першим чотирьом діям арифметики. Керували училищами новостворені повітові й губернські училищні ради, а контроль за їхньою діяльністю в кожній губернії здійснювали попечителі народних училищ. Після реформ 1860-х років дівчата здобули можливість навчатися в початкових училищах спільно з хлопцями. І хоч кількість шкіл для «освіти народу» помітно збільшилася за рахунок земських, церковно-приходських, приватних, для задоволення потреб багатомільйонного населення в знаннях навчальних закладів катастрофічно не вистачало. На 100 осіб населення припадало від 0,23 учнів (Волинська губернія) до 0,92 (Катеринославська губернія). Гостра недостатність народних шкіл розкриває політику царського уряду, спрямовану на освітню дискримінацію українського народу [10, с. 54].

Реформи здійснювалися й у системі середньої освіти. У 1864 року цар затвердив Статут гімназій і прогімназій, відповідно до якого засновувались 7-класні гімназії і 4-класні прогімназії. Вони проголошені як безстанові й загальнодоступні, але навчання було платним, що обмежувало доступ дітей з малозабезпечених сімей у ці навчальні заклади. Для жінок створювалися гімназії, прогімназії й вищі жіночі курси, у яких готували дівчат до виконання обов'язків матері й господині.

У цій статті досліджується специфіка розвитку жіночої освіти на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття. Вивчення означеного аспекту не втрачає своєї актуальності в сучасних умовах.

Досить вагомим дослідженням ставлення тогочасного суспільства й місцевої влади до потреб народної освіти є монографія тодішнього, майже з тридцятилітнім стажем, міського голови О. Пашутіна [8]. А також праці упорядників різних звітів, оглядів, нарисів просвітницької діяльності, де подаються конкретні дані про освітні заклади різних категорій [6; 11; 12].

Водночас до загальних процесів та конкретних освітніх закладів дореволюційної освіти на Єлисаветградщині виявляють науковий інтерес ряд сучасних дослідників. Досить повно процеси громадської та приватної ініціативи розбудови освітньої мережі міста проаналізували І. Добрянський та В. Постолатій [1]. Їхні розвідки суттєво доповнені дослідженнями Н. Калініченко [7], О. Філоненко [13], С. Шевченка [14].

На основі аналізу архівних та наукових джерел установлено, що станом на 1846 рік у Єлисаветграді діяли повітове училище (68 учнів), парафіяльна школа при повітовому училищі (70 учнів), жіночі пансіонати Погорєлової (32 учениці) і Вередкович (20 учениць), дівоче училище Карнаухової (10 учениць) [8, с. 93]. З 1859 року громадськість міста розпочала клопотати про заснування дівочого двокласного училища. Такий заклад було відкрито 10 жовтня 1860 року. На його утримання з 1861 року місто щорічно виділяло 1355 крб. Плата за навчання становила 20 крб. на рік, за вивчення іноземних мов – ще 5 крб. Навесні 1869 року училище мало один підготовчий та чотири основних класи. 1869 року за громадською ініціативою його було реорганізовано з другого на перший розряд, а 9 вересня 1870 року – на громадську жіночу гімназію, при якій 1881 року відкрився додатковий педагогічний клас [4, с. 96–105].

Гімназію будували кілька років і на її будівництво було витрачено близько 240 тисяч рублів. Просторі холи та широкі сходи, урочиста актові зала, просторий двір, де дівчата могли відпочивати й займатися гімнастикою, електричне освітлення і парове опалення. Ця будівля (старий корпус сучасного педуніверситету) і сьогодні вражає дивовижною красою, стриманою розкішшю та багатством архітектурного мистецтва. Автором проекту був міський архітектор Олександр Лишневський. Проте в 1901 році Лишневський перебрався до Санкт-Петербурга, і будував гімназію новий міський архітектор – Олександр Кишкін.

На початку 80-х років XIX ст. більшість жіночих навчальних закладів імперії складали гімназії й прогімназії. Гімназисткам, які закінчували курс прогімназії або перших чотирьох класів гімназії, із 1881 року надавалось «звання початкових учительок». За клопотанням опікунської та педагогічної рад 1881–82 навчальному році в жіночій гімназії Єлисаветграда відкрився VIII додатковий, педагогічний клас, до якого приймалися без іспитів дівчата з атестатом про закінчення загального курсу гімназії з оцінками з усіх предметів не нижче «3». Відкриття VIII класу передбачало ознайомлення вихованок з педагогічною практикою під керівництвом учителів і викладачок. На 1897 рік курс VIII класу з початку його відкриття закінчили 204 гімназистки, із яких 37 – із званням домашньої наставниці та 167 – домашньої вчительки. Із 338 випускниць VII класу 27 отримали золоті і 41 – срібні медалі [14, с. 25]. По закінченню VIII класу дівчата ставали домашніми вчительками, а медалістки – домашніми наставницями. Вони могли без іспитів вступати на вищі жіночі курси. Випускниці VII класу гімназії отримували атестат на звання учительок початкових шкіл. Педагогіка була визначена як обов'язковий предмет. Гімназистки, які вивчали педагогіку й одержували атестат, мали право займатися навчанням дітей і вдома. Більшість із тих, хто викладав у єлисаветградських міських народних училищах, були вихованками гімназії.

Із 1874 року складання учительських навчальних планів і програм знаходилося в компетенції міністерства (до цього – у віданні педради). Найбільше обов'язкових предметів викладалося в IV класі: Закон Божий (дві години), російська мова і словесність (три години), математика (три години), географія (дві години), історія (дві години), природна історія і фізика (дві години), чистописання (одна година), рукоділля (дві години). Ці дисципліни вивчалися й в інших класах, за винятком географії в V–VI класах, історії та рукоділля в I–II класах, природної історії й фізики в I–III класах, чистописання в V–VII класах. Найменше тижневе навантаження припадало на I–II (по 13 годин), найбільше – на IV і VI–VII класи (по 17 годин). Найбільше часу

в гімназії відводилося на вивчення російської мови та словесності й математики, найменше – на чистописання. Необов'язкова частина предметів складалася із двох варіантів: німецька та французька мови, малювання й педагогіка (у VII класі дві години), або латинська, грецька та ще одна з іноземних мов. Навчальні плани були загалом подібними до планів чоловічих гімназій, а із Закону Божого, російської мови, історії (за винятком стародавньої), фізичної географії (в іншій послідовності) – тотожними. Відмінності полягали у відсутності тригонометрії, скорочених темах алгебри і геометрії, перенесенні основних понять логіки в V клас. До обов'язкових предметів у педагогічному класі відносилися Закон Божий, методика російської мови, арифметика та вправи з викладання; до необов'язкових: історія або математика, словесність або нові мови (за бажанням французька чи німецька). В елісаветградській гімназії велася робота з удосконалення навчальних планів і програм. Із дозволу керівництва округу в VII класі збільшили час для рукоділля з одного до двох щотижневих уроків. У процесі розширення спектру предметів було уведено викладання педагогіки в VII класі, гімнастики, гігієни роботи та методики малювання в VIII класі, латинської мови для охочих у IV–VII класах, Закону Божого для учениць лютеранського та іудейського віросповідань. Лише 1912 року міністерство дозволило в порядку експерименту запровадження домоведення як необов'язкового предмета по дві години на тиждень у VI–VIII класах жіночих гімназій, які визнають це за доцільне. Воно мало носити практичний характер.

З метою духовного, творчого розвитку учнів, комісія керівників середніх навчальних закладів 1903 року визначила такі види позаурочних занять: церковні співи та музика; світська музика та співи серйозного характеру; релігійні читання; світська та наукова література; читання вибраних уривків кращих авторів; демонстрація світлових картин; декламація [1; 8; 11; 14].

У гімназії матеріально підтримували учениць із бідних сімей [10]. Наприклад, у II півріччі 1889–1890 навчального року правління Елісаветградського товариства поширення грамотності і ремесел надало допомогу 9 ученицям 1–7 класів на суму 127 крб. 50 коп., у I півріччі 1890–1891 – 7 ученицям 2–7 класів на 113 крб. 50 коп. Перевага, як і в минулі роки, віддавалася бідним дівчатам, які при відмінній поведінці мали хорошу успішність [6, с. 7]. 1894–1895 навчального року товариство внесло за навчання 22-х гімназисток 387 карбованців. На звітно-виборних зборах товариства (21.12.1903 р.) в актовій залі гімназії було повідомлено, що протягом року правління за навчання 24-х учениць заплатило 379 крб. і на придбання одягу та взуття видало двом дівчатам 26 крб. [14, с. 54].

У жіночому закладі викладали високоосвічені, кваліфіковані, авторитетні педагоги, які брали активну участь у громадському житті міста та в діяльності Єлісаветградського товариства поширення грамотності та ремесел.

Начальниці гімназій головну увагу зосереджували на виховній роботі, спостерігаючи за «поведінкою і благопристойністю» учениць. Вони контролювали і їхню успішність. Начальниці мешкали в гімназіях у службових квартирах, вникали у всі аспекти шкільного життя, при потребі підтримували зв'язки з батьками або опікунами учениць. Начальниці були присутні на практичних заняттях учениць 8-го додаткового педагогічного класу, брали участь у їх обговоренні, були на всіх іспитах, брали участь у засіданнях педагогічних і опікунських рад. Вони також дбали про поповнення навчально-матеріальної бази гімназії. Уже в 1911 році в жіночій гімназії нараховувалося 430 навчальних посібників, предметів з історії і географії; 571 – з малювання і чистописання, 1461 – з інших навчальних предметів, серед них – моделі з рукоділля. У фізичному кабінеті знаходилося 837 предметів (661 найменування), у кабінеті природничих наук були зібрані предмети зі зоології, ботаніки, колекція мінералів – 458 предметів. Бібліотека гімназії налічувала 4496 томів (1979 назв), і щорічно поповнювалася [14, с. 51].

12 травня 1903 року Олександра Пашутіна вшанували з нагоди 25-річчя роботи міським головою. У вітальному листі «Від опікунської ради Єлисаветградської жіночої гімназії» зазначалось: «Протягом багатьох років, перебуваючи головою опікунської ради жіночої гімназії, ви виявляли найдоброзичливіше, прихильне відношення до її потреб і користі: інтереси як учителів, так і учениць були завжди близькими вам і знаходили у вас впливового захисника. Ваші постійні турботи про матеріальне благополуччя нашої гімназії слугували її розвитку й успіхам» [14, с. 32].

У громадській гімназії 1913 р. навчалось 456 доньок купців і міщан, 116 – дворян і чиновників, 74 – селян, 20 – духовенства [2, арк. 4]. Досягнення Єлисаветградською громадською жіночою гімназією статусу восьмикласної стало важливим етапом у розвитку освіти краю.

Загалом за тогочасними джерелами 1861 році в Єлисаветграді налічувалися 33 початкові навчальні заклади, де 63 вчителі навчали 805 учнів. З 1 вересня 1896 року в місті діяла однокласна жіноча початкова школа (з двома відділеннями) С. Р. Нейгебауер. Її випускниці здобували знання, що давали змогу продовжувати освіту в гімназіях або інститутах. Інтереси найбільш бідних учнів, що навчалися в професійному жіночому єврейському училищі, захищало спеціальне Товариство допомоги, очолене інженер-технологом, місцевим рабином В. Тьомкіним. А в 1890-х роках завдяки клопотанню єврейської громадськості була відкрита безкоштовна жіноча професійна однокласна школа третього розряду, опікункою якої стала Х. Ратнер. Єврейське товариство міста пожертвувало закладу земельну ділянку, а місцевий купець, почесний наглядач 1-го єврейського училища Г. Когон – 2000 крб. для спорудження приміщення. Професійні знання в школі здобували 185 дівчат із незаможних родин [4, с. 103–104].

Події російсько-турецької війни 1877–1878 років зумовили створення в місті медичних курсів, оскільки в Єлисаветграді був розташований госпіталь для поранених солдатів, яким опікувався відомий хірург і організатор освіти М. Пирогов. Керівники Єлисаветградського відділення Товариства Червоного Хреста відкрили при земській лікарні курси сестер-жалібниць, де практичні заняття проводили місцеві й військові лікарі. Випускниці таких класів допомагали медичним працівникам у військових шпиталях, лазаретах, санітарних загонах [11].

Подією, яка увійшла в історію освіти Єлисаветграда було відкриття 12 жовтня 1867 року безплатного ремісничо-грамотного училища з метою підготовки грамотних і кваліфікованих робітників. Училище було засноване прогресивною інтелігенцією на приватні кошти за ініціативою викладача Єлисаветградського кавалерійського училища М. Федоровського і дружин офіцерів училища О. Резанової та О. Некрасової. На той час в училищі працювало 12 вчителів, які навчали 180 учнів. Училище знаходилося у власному будинку, де, крім класних кімнат, учительської, бібліотеки і канцелярії училища, було приміщення столярної навчальної майстерні, їдальня для учнів, кімната «для платья учеников», квартира столярного майстра та інших працівників. Училищем опікувалося «Товариство поширення грамотності та ремесел» (1873–1914). Численні архівні матеріали доносять до наших сучасників багату інформацію про діяльність училища. У статуті училища мета його заснування визначається так: «...образовать ремесленников-хозяев из среды русского населения, каковых по большей части ремесел вовсе не имеется, и дать христианское, нравственное и практическое воспитание тем из детей беднейшего класса жителей, которые, оставаясь без надзора и средств к жизни стали бы со временем только в тягость обществу» [3, арк. 15]. До того ж діти навчалися в ньому без оплати, кількість учнів (хлопчиків і дівчаток) постійно збільшувалася й становила понад 200 осіб. В училищі, крім загальноосвітніх предметів (Закон Божий, російська мова, арифметика, російська історія, географія, чистописання), діти навчалися ще співу, гімнастиці, та, крім того, хлопчики – столярному і токарному ремеслу, а дівчатка – швейному. Швейне ремесло викладали три вчительки рукоділля та чотири помічниці. У 1897 році в училищі

навчалось 192 учні. З них дівчаток – 129 і хлопчиків – 63. По класах: у підготовчому – 54 учні, з них дівчат – 31; у молодших класах – 50, з них дівчат – 30; у старших класах – у першому 32, з них дівчат – 21, у другому – 22, з них дівчат – 13. У практичних класах навчалися тільки дівчата, у молодшому класі – 15, у старшому – 19. Щоденно оцінювалися знання уроків дітьми за п'ятибальною системою. І за цією ж системою виставлялися оцінки за кожну чверть року. Оцінки повідомлялися батькам спеціальними листами. У кінці року виводилися загальні оцінки [2, арк. 24–25].

Наприклад, 14 учнів 2-го класу, протестовані за період від 15 березня по 1 червня 1891 року, мали такі успіхи в навчанні: Закон Божий, середній бал – 3,9, російська мова – 3,4, російська історія – 3,1, арифметика – 3,1, географія – 3,1, рисування – 3,8, ремесло – 3,9. Середній бал вираховувався з кожного предмету й учневі. Аналізувалося виконання програми з кожного предмету. Вівся облік пропущених уроків. Екзаменаційна відомість 2-го класу за 1885 рік включає оцінку за поведінку; з кожного предмета – річний бал, екзаменаційний бал і середній бал; підраховано середній бал з усіх предметів та кількість пропущених уроків за рік. З 14 учениць, що складали екзамен, 13 одержали позитивну атестацію (середній бал від 3 до 4, 5 при позитивних оцінках з усіх предметів); одна учениця була залишена на другий рік (при середньому балі 3,1 мала «2» з російської історії). Розкладом щоденних класних занять на 1897–98 навчальний рік передбачалося: у молодшому підготовчому класі по три уроки шість днів на тиждень (письмо, рахунок, грамота і читання, чистописання, Закон Божий). У старшому підготовчому класі – 22 уроки на тиждень (усний рахунок, диктовка, читання, чистописання, читання і письмо, письмовий рахунок, Закон Божий, співи). Один день діти займалися ремеслом. У першому класі розкладом передбачено 28 уроків на тиждень (російська мова, арифметика, письмо, читання, географія, малювання, Закон Божий (2 уроки), співи (2 уроки), ремесло (5 уроків). У другому класі теж 28 уроків. З предметів додавалася історія. Практичні класи 24 уроки на тиждень займалися ремеслом, 2 уроки – малюванням і 2 уроки – співами.

Для вчителів було розроблено «Наставление, как заполнять годичную программу о начальном народном образовании за 1901 год», де зазначається: «Успешное и целесообразное поступательное движение в деле народного образования весьма много зависит от современного знания точного положения, в каком оно находится. А это только и возможно при статистической разработке верных и полных данных о каждой школе в отдельности» [5, арк. 83]. У свідоцтві, що видавалося Єлисаветградським безплатним ремісничо-грамотним училищем зазначалось, що учениця закінчила курс грамотності, навчалася в практичних рукодільних класах і в присутності експертів Єлисаветградської ремісничої управи показала такі успіхи: з крою, з малювання. Свідоцтво скріплювалося підписами попечительки, попечителя, секретаря попечительства, учителькою майстерності і рукоділля, експертами ремісничої управи. Про участь попечительства в діяльності училища свідчать звіти про вирішення його потреб: «Выписать для швейной мастерской «Руководство кройки шитья» Базаровой. Приобрести для швейной мастерской швейную машинку. Увеличить жалованье учительнице рукоделия Софьи Лабиной с 25 рублей до 30 рублей и ей помощнице Евдокии Лабиной с 12 рублей до 15 рублей за их полезную службу» [5, арк. 27].

Училище підпорядковувалося відомству Міністерства народної освіти і належало до розряду нижчих навчальних закладів на 165 осіб дітей обох статей. Вік – від 8 до 15 років. Діти приймалися неграмотні та ті, що закінчили однокласні народні училища. Заняття розпочиналися першого вересня і тривали до першого червня поточного року.

Дівчатка навчалися пошиттю білизни, плаття, в'язанню і вишиванню гладдю і хрестиком. Заняття проводилися у швейній майстерні. Учениці ділилися на дві групи. У молодшій групі дівчатка на початку занять навчалися на зразках пошиттю білизни, вишиванню по канві, мережці, в'язанню крючком, шиттю на машинці і кресленню викрійок на папері в мініатюрі. Роботи проводилися на матеріалах, які учениці

приносили із дому. По мірі успішного навчання на зразках, учениці виконували класну роботу, яка включала завдання по пошиттю білизни, вишивці на сорочці, рушникові і серветках, в'язання крючком, креслення викройок в натуральну величину. У старшому відділенні учениці працювали на замовлення: білизна дитяча, дамська, чоловіча; пошиття плаття, різна вишивка, що вимагала старанності і вмінь. Виконувалися роботи і з шкільного матеріалу, призначені на продаж або на потреби училища. Якщо не було замовлень, учениці робили викройки й шили речі для себе. Кожна нова робота або прийом у ній пояснювалася вчителькою всьому класу. Крій викладався два-три рази на тиждень по групах.

Плата за навчання бралася тільки з учнів у підготовчих класах (10 рублів в рік з учня). Уже в підготовчих класах діти навчаються рукоділлю на своєму матеріалі під наглядом класної вчительки. Учнів по класах було до 30 і більше.

Учителька рукоділля С. Лабіна, що мала звання майстрині на базі домашньої освіти, одержувала 360 рублів за рік. Помічниця вчительки рукоділля В. Лабіна мала свідоцтво про закінчення Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, одержувала 180 рублів за рік. А. Ставрович – учителька 2-го класу, мала свідоцтво на звання домашньої вчительки, освіту одержала в Київському інституті благородних дівич; одержувала 360 рублів за рік, як і її колега П. Дворецька – учителька першого класу [3, арк. 34].

Більшість учениць, які закінчували практичні класи рукоділля, працювали домашніми швачками, учительками рукоділля в народних училищах (А. Новикова – у кушовському народному училищі, М. Гірнікова – у Биківському народному училищі, М. Фуренкова – у церковноприходській школі при Покровській Ковалівській церкві). Окремі мали свої швейні майстерні (О. Куренська, С. Бондаренко, М. Константинова).

В училищі, як свідчать численні архівні документи, навчальний процес було поставлено добре, і училище за своїм типом, програмами, майстерністю викладачів, демократичністю є повчальним прикладом для нащадків [9].

Таким чином, дослідження розвитку жіночої освіти на Єлисаветградщині в другій половині XIX – на початку XX століття засвідчує його поступальний характер, насамперед, завдяки громадським ініціативам, які сприяли становленню Єлисаветградської громадської жіночої гімназії й відкриттю при ній педагогічного класу, який готував учительок для різних типів навчальних закладів. Безоплатне ремісничо-грамотне училище з практичними класами рукоділля давало освіту й професію дівчатам з найбідніших сімей. Проте діючих безоплатних навчальних закладів цього історичного періоду було вкрай недостатньо, а оплачувати навчання дівчат через бідність значна частина сімей не мала змоги.

Безперечно, досвід організації навчального процесу в різних типах навчальних закладів Єлисаветградщини в другій половині XIX – на початку XX століття заслуговує на подальше детальне наукове вивчення, як і діяльність училищних рад та попечителів.

Література:

1. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.): монографія. Кіровоград: Кіровоградський ін-т регіонального управління та економіки, 1998. 143 с.
2. Документи Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища: открытие, подведомственность, отчёты, приём, оценка знаний, обучение, содержание, училищный совет и др. *Державний архів Кіровоградської області (ДАКО)*. Ф. 61. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 4, 24, 25.
3. Єлисаветградское ремісничо-грамотное училище. Каталог. 1902. *ДАКО*. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 15, 34.
4. Люта О. М. Педагогічне забезпечення початкової освіти на Єлисаветградщині в кінці XIX – на початку XX ст. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка. 2009. № 12. С. 96–105.

5. Обзор деятельности Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел за 1896 – 1897 год. Елисаветград. Паровая Лито-Типография М. А. Гольденберга. 1898. ДАКО. Ф. 56. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 27.
6. Отчётъ правленія Общества вспомошествованія нуждающимся ученицамъ Елисаветградской общественной женской гимназіи с 15.11.1889 по 15.11.1890 г./ (утв. общ. собр. 18.11.1890). Елисаветградъ: Типографія П. А. Зелёнаго, 1890. 7 с.
7. Калініченко Н. А. Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського. (Єлисаветградщина, друга половина XIX ст.) *Наукові записки*. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 2009. № 4. С. 150–153.
8. Пашутин А. Н. Исторический очерк г. Елисаветграда (печатається по изданию 1897 г.): іст. літ-ра. Кіровоград: Держ. вид-во, 1992. 175 с.
9. Рябков П. З. Краткий исторический очеркъ Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел: 1873–1898 гг. Елисаветград: Паровая Лито-Тип. Гольденберга, 1898. 42 с.
10. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. посіб. К.: ІЗМН, 1998. 336 с.
11. Систематический сборникъ постановлений Елисаветградской городской думы за 1871–1903 г. Сост. Брейеръ А. К. Т. 1. Елисаветградъ: Типография А. Гольденберга, 1905. 773 с.
12. Уставъ Общества вспомошествованія нуждающимся ученицамъ Елисаветградской общественной женской гимназии. Елисаветградъ: Тип. А. Гольденберга, 1883. 10 с.
13. Філоненко О. В. Розвиток шкільної освіти в центральному регіоні України в імперську добу (з кінця XIX століття до 1917 року). *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка. 2018. № 88. С. 251–256.
14. Шевченко С. І. Старі стіни: Єлисаветградська громадська жіноча гімназія, 1860–1920 рр. Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2007. 179 с.

Kalinichenko N. A.

WOMEN'S EDUCATION IN YELYSAVETHRADSHCHYNA IN THE SECOND HALF OF THE XIX - THE EARLY XX CENTURY

The development of women's education in Yelysavethrad Region in the second half of the XIX – the early XX century on the basis of archival sources and researches of contemporaries has been examined. After the reforms of the 1860s, girls were given the opportunity to study with boys in primary, zhyemsky, parishional and private schools. The education and upbringing of girls at the Yelysavethrad Community Girl's High School, which began its activities in 1870, have been considered. At the request of the Board of Trustees and Pedagogical Councils of 1881–1882 academic year, the eighth additional, pedagogical class for training future teachers of elementary schools, home teachers and mentors was opened in the women's gymnasium in Yelysavethrad, which accepted girls without examinations with a certificate of completion of the overall rate of high school with grades in all subjects not lower than «3».

The preparation of teachers' curricula and programs from 1874 was within the competence of the Ministry of Education (before that pedagogues had been responsible for their preparation).

For the purpose of pupils' spiritual and creative development, the commission of directors of secondary educational institutions in 1903 identified such types of extracurricular activities as church singing and music; secular music and serious singing; religious reading; secular and scientific literature; reading selected fragments of the best authors; demonstration of light paintings; declamation.

The attention was focused on the role of a free vocational and competent school, opened on October 12, 1867, with the aim of training competent and skilled workers, vocational training of girls from the poorest social groups. The school was founded by progressive intellectuals on private funds. Most of schoolgirls who completed the practical needlework classes worked as home seamstresses, teachers of needlework in public elementary schools. Numerous archival documents show that the educational process at the school was well established, and the educational institution, by its type, programs, teacher's skill, democracy, is an instructive example for posterity.

Key words: women's education, Yelysavethrad Community Girl's High School, pedagogical class, vocational and competent school, practical needlework classes.

Дата надходження статті: «30» квітня 2019 р.